

Vitányi Iván

Versenyben történelmünkkel (egy történelmi algoritmus vagy a szerves fejlődés)

Mi történt, mi történik itt? - fogalmazta meg a kérdést a szerkesztőség. Százerek vagy talán még többek kérdezik nap mint nap ugyanezt. Benne vagyunk egy hatalmas változásban, az élet körülöttünk átalakul, de ugyanakkor, a napok szürke egymásutánjában úgy is látszik, hogy nem alakul át eléggé. A dolgok szorítása nem szűnik, a szabadság ugyan nagyobb, de az élet a legtöbb ember számára nem könnyebb.

A mi történt és a mi történik kérdése megkövetelné a változások értelmezését. A politika és a politikusok persze egyértelmű feleletet adnak, vagy igyekeznek adni, de ezek a válaszok túlságosan jelszószerűek, leegyszerűsítettek és a való élettel szembesítve sokszor túlságosan keveset mondanak.

Majd utólag, íz vagy méginkább hús évmúlva bizonyára könnyebb lesz megmondani - történésznek és átlagembernek egyaránt -, hogy mi történt. Akkor már, visszafelé tekintve, jól látjuk vagy látják majd, hogy mi lett belőle. Ma jószerevével éppen azt nem tudjuk pontosan, hogy miből haladunk mibe. Mi volt itt az elmúlt harminc évben? Kommunizmus? Szocializmus? Annak valamilyen diktatorikus, despotikus, abszolutisztikus, totalitáriánus - eltorzítása? Vagy olyasvalami, aminek a hivatalos nevéen kívül semmi köze a szocializmushoz, egyszerű pártállami diktatúra, szovjet rendszer, egy ázsiai-cári világbirodalom rendszerének rángerőszakolása? És mi volt az utolsó harminc év Kádár-rendszere? Mindennek lágyabb, fáradtabb, liberalizáltabb változata? Kísérlet a kitörésre vagy éppen az eddiginél ravaszabb, erkölcsrombolóbb védelem? A legmélyebb mocsár volt-e a "puha diktatúra", vagy palló a menekülésre?

Mindezek persze elvont kérdések, még inkább annak látszanak, de nagyon is konkrét válaszok függenek tőlük. Mint ahogy attól is, hogy merre megyünk hát és mit fogunk elérni? Az biztos, hogy a régi egypártrendszer eltakarodott, választások voltak, megalakult a többpárti országgyűlés és kormány, átalakult a jogrendszer, megindult a privatizáció. De már abban nem minden vélemény egyezik, hogy az igazi rendszerváltás volt-e (és ha nem, akkor is két okot adnak rá: vagy mert nem kergette el elég radikálisan a régi hatalom embezeit és nem adott mindent vissza; vagy mert fordítva éppen csak a hatalom változott és nem épült ki mögé a civil társadalom). Vajon ezt ami most van, demokráciának lehet-e nevezni, vagy csak úton vagyunk felé? Vajon egy szabályos, nyugat-európai típusú polgári demokrácia felé haladunk-e vagy valamilyen más, szorosabban kelet-közép-európai rendszer jön létre (és mi lesz az), esetleg - amitől sokan félnek - ez nem lesz más mint a 45 előtti régi rendszer valamilyen restaurációja? És vajon mikor és milyen gazdasági rendszerhez jutunk? Megvalósulhat-e nálunk viszonylag rövid idő alatt a nyugati típusú piacgazdaság, pláne szociális piacgazdaság, vagy egyfajta függő kapitalizmus jön létre, a maga

félmegoldásaival és gyarmati kiszolgáltatottságával?

Kérdések, kérdések, kérdések. Mi történt hát, mi történik és főleg mi fog történni?

Természetesen én sem rendelkezem a bölcsek kövével, hogy a szövevényben rendet lehessen teremteni (noha prsze minden rész-kérdésről megvan a magam véleménye). A problémák sokasága azonban arra ösztönöz, hogy próbáljunk meg inkább az egyesből az általánoshoz jutni. Vagyishogy először azt a legáltalánosabb megfogalmazást kell keresni, amely még nem teszi szükségessé, hogy döntsünk az előbb felvázolt súlyos kérdésekben.

Ez pedig véleményem szerint a következő. Történelmünk zezugos menetéből következik, hogy sokszor kényszerülünk a *történelem újramegzdésére*. Nem szükséges kitérni arra, hogy ezt forradalminak nevezzük-e (mint sok esetben), vagy valami másnak. Mindenesetre időről időre az egész társadalmon átfut annak az igénye, hogy eltöröljük a múltat (különösen a közelmúltat) és mindezt másképpen kezdjük csinálni.

Mondom, történelmi okok hatottak így: az szokta mániákusan újramegzdeni az életet, akinek rosszul megy a sora. Jellemző, hogy a nálunk szerencsésebb nyugat-európai országokban erre nem volt szükség -, illetve korábban volt szükség, abban a korban, amikor ők is valóban újramegzdték: kitortek a feudalizmusból a modern polgári társadalom és gazdaság felé. Néhányszor ők is nekifutottak, de aztán a kitorés végül sikerült és azóta megvalósult náluk a mennyei folyamatosság. Némi asszociációval azt is mondhatjuk, hogy ezt a folyamatosságot nevezzük demokráciának. Ebben is vannak ugyanis újramegzdés, de mindig részlegesen, kiigazításként, a folyamat szervezőségét megőrizve. Más szóval az ellentétes irányú újramegzdés amplitúdója lassan normálisra csökkent és ez biztosította a társadalom normális fejlődését.

Mi - és más nemzetek - nem voltunk ilyen szerencsések. Mi Európa azon régiójába tartoztunk, amely menthetetlenül kiszorult a társadalmi fejlődés főútvonaláról. A mi újramegzdéseink amplitúdója nem csökkent, hanem megőrizte kilengését. Ami azt jelenti, hogy mindig *előlről* akarunk mindent újramegzdeni.

Az újramegzdés lényege mindig ugyanaz: elérkezett az ideje annak, hogy Magyarország végre a következetes demokrácia, a polgári fejlődés, az iparosodás, a piacgazdaság útjára lépjen és eltakarítsa az útból azt az intézményrendszert, amely ennek akadálya. E célból kell radikálisan elvetni az éppen érvényben lévő múltat és kirántva a kátyúból a szerkeret, előkészíteni a jövőt. Paradox módon voltaképpen ugyanezt akarták a szocializmust is vállaló újramegzdés, legalábbis az első pillanatban (csak az ideológiai felhangok különböztek). Azok a fordulatok pedig, amikor a görbe a másik oldalra lendült, rendre ugyanezt vonták vissza, mondván, hogy a kitorés nálunk nem sikerülhet a demokráciának ugyanazokkal a módszereivel, mint nyugaton. Hogy azután ismét később meg az bizonyosodjék be, hogy ezek a "más" módszerek még kevésbé vezetnek érdemleges eredményre.

Ez az újra és újra ismétlődő algoritmus sajátos történelmi atmoszférát teremt, amelyet sokan a "nemzeti jellem" valamely tulajdonságának tartanak (noha nagyon is nem a jellem körébe tatózó külső körülmények következménye). Itt az emberek mintegy idegeikben hordozzák a tapasztalatot, hogy többször kell nekigyürkőzni ugyanannak a feladatnak, ám az mindannyiszor bukással végződik. Ez a megtapasztalt kaloda más térbe, más dimenziórendszerbe emeli a történeteket, minden győzelem és minden bukás nagyobb hangsúlyt és ugyanakkor patétikusabb, romantikusabb, tragikusabb és szentimentálisabb megítélést kap, mint normális esetben. Ez adja a nagyot akarást, a szüntelen licitálás és túllicitálás, a "most

vagy soha” sokszor már színpadias légkörét, amit nehezen értenek meg azok, akik nem benne születtek, és egyre inkább azok is, akik racionális gondolkodással akarnak kitörni az ördögi körből.

Van ugyanis valami ördögi ebben a körben. A perifériális körülmények hozzák létre ezt az atmoszférát, ezt a társadalmi pszichológiát, amely - ha egyszer már létrejött - végül éppen a perifériális elmaradottsága irányába hat, lévén maga is egyszerre tükörképe és kitermelője annak a sajátos kelet- és kelet-közép-európai preracionalizmusnak, amelyet a helyzet és amely a helyzetet lélektanilag újra-teremt.

Az igazi kérdés tehát az, hogy ki tudunk-e lépni az ördögi körből. Most több lehetőségünk van hozzá, mint történelmünkben bármikor azelőtt, de a helyzet most is (legalább) kétesélyes. És a dolog lényegét én is abban látom, mint Kerékgyártó T. István: a civil társadalom kiépülésében (Palócföld 1991/1.sz. 8-13.old.). A demokráciához ugyanis nem elégséges a parlamentarizmus, a többpárt-rendszer, a jogállamiság, ha mindezek csak felülről épülnek. Az is szükséges, hogy maga a társadalom, vagy pontosabban a társadalom nagyobb része mozduljon meg és alakítsa ki a maga szervezeteit. Méghozzá nem formális jellegűeket, hanem valódi szerves képződményeket. Más szóval (mivel nyelvileg a szervezet szó azonos töről fakad a szervességgel) nem pusztán üres vagy kiürült szervezeteket, hanem termékeny, élő organizmusokat. Csak azt tenném hozzá, hogy ehhez viszont annak megfelelő modern, polgári, európai gondolkodás és magatartás kell, amit az előbb a racionalizmussal jellemeztem. Nem a szónak va-

lamilyen rideg, számító, szűkkörű értelmezésében, hanem abban a maxweberi felfogásban, amely az újkori európai gondolkodásnak mindenestül sajátja és “talpköve”.

Jellemezhetem ezt a gondolkodást a francia forradalom hármasszavával: szabadság, egyenlőség, testvériség - annál is inkább, mert a legtöbb politikai irányzat elfogadja és hivatkozik rá. Nem mindegy azonban, hogy milyen felfogásban. Szerintem akkor járunk el helyesen, ha mindháromnak azonos értéket tulajdonítunk. Vagyis - ami most a polgári társadalom és demokrácia felé haladva különösen fontos - a szabadsággal egyenértékűnek vallva az egyenlőséget-igazságosságot és testvériséget-solidaritást. A két új szó betoldása nem véletlen: továbbviszi és korrigálja az eredeti gondolatot. Mechanikus egyenlőség helyett - aminek kultusza (épp az elmúlt rendszer mutatta meg) könnyen csap át a legvadabb egyenlőtlenségbe - igazságos egyenlőséget, különbségeink figyelembevételével. Testvériséget, de aktív, segítő módon a szolidaritás értelmében.

(Nem titkolom, hogy ez a megfogalmazás már a közös értékrendnek *baloldali* változatát nyújtja. Vallom azonban, hogy ez visz a leginkább előre és ugyanakkor meg van benne az is, ami mindnyájunk számára közös, amit azok is elfogadhatnak, akik nem vállalják a tételes baloldaliságot.)

Meg tudja-e tenni a magyar társadalom azt a döntő lépést a szüntelen újrakezdés izgágaságától a folyamatos biztonságos, szerves fejlődésig? Én bízom benne. Az elmúlt évek történései tettek hozzá némi kételyt, de nem hoztak semmi olyant, aminek alapján a bizalmat meg kellene tagadni.

A hazai rendszerváltással kapcsolatos VITA-ban eddig szerzőink voltak:
Kerékgyártó T. István, Brunda Gusztáv, Csongrády Béla, Erdős István, Borsos Árpád, Speidl Zoltán, Horpácsi Sndor, Simor András, Petronyák László, Rákos Csaba, Németh János István.